

**ЛІНГВОСЕМІОТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ
ДРАМАТУРГІЧНИХ ТЕКСТІВ
ФРАНЦУЗЬКОГО СЮРРЕАЛІЗМУ
(на матеріалі п'єс Ж. Ануя «Antigone» та Ж. Жироду «Électre»)**

У статті розглянуто аспекти лінгвосеміотичного дослідження французьких драматичних творів першої половини ХХ століття. Проаналізовано праці відомих науковців у галузі семіотики тексту та творів, призначених для театральних постановок. Наведено важливі теоретичні засади дослідження мовлення дійових осіб сюрреалістичних п'єс. Зокрема, розрізнено поняття означуваного в лексичі реплік персонажів, пояснено значення «театральної вигадки» в їхньому мовленні, за допомогою мовлення дійових осіб порівняно із самостійними знаковими системами, а також наведено деякі приклади проаналізованих відповідно до визначених методів уривків із творів обраних авторів. Під час аналізу виявлено вказівки на створення авторами за допомогою мовлення персонажів притаманного їхнім характерам «уявного світу», життя в якому вони суміщають із реальністю. Мовні знаки, що набувають завдяки цьому подвійного значення, проаналізовано різнобічно. Розглянуто основні мовні символи, характерні для французьких драматургічних текстів обраного періоду. Наголошено на системності драматургічних текстів та ієрархічності знаків, які в них містяться. Наприкінці зроблено висновки щодо отриманих результатів.

***Ключові слова:** мовний знак, мовлення персонажів, знакова система, театральна вигадка, драматургічний текст.*

Постановка проблеми. У рамках дослідження мовлення персонажів драматургії сюрреалізму Франції початку ХХ століття доцільним вважаємо звернення до класичної семіології, яка в багатьох питаннях спирається на лінгвістику, адже остання є наукою про символічне і її єдиним об'єктом постає факт означування як такого [3]. Лінгвістика від початку до кінця є семіотичною дисципліною і джерелом семіології. У процесі міждисциплінарної взаємодії гуманітарних наук виокремлені все нові й нові підходи в дискурсіології, і семіотика посідає тут панівну позицію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які зробили значний внесок у дослідження семіотики тексту, варто назвати Умберто Еко з його трактатом «Відсутня структура» [10, тут і далі переклад наш – І. Л.], Цветана Тодорова, чий науковий пошук присвячений структурним дослідженням тексту [9], а також Крістіана Метца, французького науковця, у новітніх аналітичних працях якого міститься детальний опис структури драматургічних текстів [3]. Структуру тексту також досліджують Ю. М. Димарський та Г. Г. Москальчук [2; 4], у галузі лінгвістичної семіотики слід зазначити розвідки Л. М. Босової, В. Т. Садченко та Ю. В. Таратухіної [1; 7; 8].

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми або напрямів дослідження. Сучасні мовознавчі розвідки недостатньо висвітлюють проблематику дослідження французької сюрреалістичної драматургії саме в контексті семіології.

Мета статті полягає у спробі окреслити теоретичну базу для аналізу п'єс обраних нами авторів, а також навести деякі приклади такого аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дослідженнях драматургічних текстів п'єс Ж. Ануя та Ж. Жироду семіологія не замінює соціальний фактор, що зумовлює закони символічного і не збігається з ними. Такі науки, як соціологія, антропологія, історія та політична економія, не витіснені повністю семіологією і не дубльовані нею. Семіологія, маючи характер епістемологічного передбачення, містить істинне знання про людину, що є необхідним у сучасному світі.

Означування в семіотиці тексту має глибокі джерела, дія яких поширена на кожного персонажа досліджуваних сюрреалістичних п'єс. Очевидно, що персонажі літературних творів загалом і досліджуваних нами п'єс зокрема у своєму мовленні створюють певні

символи, проте спостережено також зворотній процес створення персонажа символами. У рамках лінгвістичного дослідження драматургічних текстів творів обраних нами авторів цей процес відіграє важливу роль.

Під впливом лінгвістичного аналізу семіотики драматургічних текстів сюрреалізму можна виокремити «семіологію театру», науку, яка досліджує три основні рівні побудови системи значень тексту п'єси: смисловий базис, смислові надбудови, зовнішньо-смислові конструкції.

Саме на цих трьох рівнях символізм у драматичних творах початку ХХ століття є соціальним, тому, оскільки соціум як організм є матеріальним, виникає потреба лінгвістичного аналізу фізичного стану символів.

Театральні тексти сюрреалізму тісно пов'язані з вигадкою. На думку К. Метца, вигадка в дискурсі театру посідає чільне місце з соціально-історичного погляду, адже вона наділена здатністю набувати вигляду різних означуваних [3]. У сюрреалістичному театрі неможливо уникнути «вигадки», оскільки драматичний жанр літератури бере її за основу. Діалектичне відношення між реальним та уявним у драматургічних текстах обраної епохи є основним, причому реальність підкорюється вигадці в репрезентації подій і думок персонажами на сцені.

Репрезентація є уявною, адже смисловий базис залишається сталим, незалежно від означуваного, на яке він накладається. Така репрезентація для театральних текстів у французькій літературі першої половини ХХ століття є повністю реальною. Театральна вигадка сприймається реципієнтами (читачами або глядачами) як сукупність реальних дій, які все ж спрямовані на формування враження нереального.

Реалізація вигадки в театрі безпосередньо залежить від актора. Драматургічний дискурс відірваний від персонажа, оскільки роль може бути по-різному втілена різними акторами залежно від постановки. Специфіка сценічної репрезентації діалогічного мовлення дійових осіб сюрреалістичних п'єс зумовлена включенням акторів у процес втілення задумів автора драматургічного тексту.

Головна героїня п'єси «Antigone» Ж. Ануя хоче зберегти відчуття дитинства будь-якою ціною, адже воно асоціюється з магичністю, здатністю вірити й бачити красу в оточенні. Вона згодна лише на повноту цих відчуттів: *Je ne veux pas être modeste, moi, et me contenter d'un petit morceau si j'ai été bien sage. Je veux être sûre de tout aujourd'hui et que cela soit aussi beau que quand j'étais petite – ou mourir* [J. A., с. 57]. Словосполучення «être modeste» – «бути скромним», а також «se contenter d'un petit morceau» – «обходитися малим» указують на обмеженість способу існування, тоді як «Je veux être sûre de tout [...] ou mourir» сприймаються як ознаки широких прагнень особистості, яка не йде на компроміс із долею. Отже, ці роздуми не мають нічого спільного з життям у суспільстві, до якого Антігона звикла, де все має свою ціну. Ультимативність суджень героїні має вплив на світосприйняття іншого персонажа п'єси – Креонта, який наприкінці п'єси починає поділяти ідеї своєї племінниці, демонструючи задрощі своєму маленькому Пажу:

Créon : ... Ce qu'il faudrait, c'est ne jamais savoir. Il te tarde d'être grand, toi ?

Le page : Oh oui, monsieur !

Créon : Tu es fou, petit. Il faudrait ne jamais devenir grand [J. A., с. 76].

Дієслово «*tarder*», ужите Креонтом зі значенням «поспішати, не мати терпіння», функціонує в наступній репліці з проявом емоційної згоди Пажа, що виражається вигуком «*oh*» і знаком оклику в кінці фрази. Із таких нечітких думок Креонт не робить належних вирішальних висновків, проте Антігона у своєму розчаруванні життям доходить до краю – до смерті.

Видатний науковець Ц. Тодоров так описує семіотичний аспект мовлення персонажів: «персонажі створюють свою «дійсність» із сприйнятих ними знаків так само, як ми створюємо світ твору з прочитаного тексту, і освоєння читачами світу, у якому вони живуть, є прообразом освоєння книги читачем» [9, с. 93]. На основі цього зробимо висновок, що розрізнення уявного та реального світів, особливо в сюрреалістичній драмі,

стирається, і навіть сама дійсність може бути сприйнята як вигадка. Засновники сюрреалістичного напрямку у французькій літературі, і зокрема в драматичному її напрямі, схильні в текстах своїх творів зображувати реальність в образах, які спотворюють її, або ж показують найбільш відразливі її сторони.

Для проведення семіотичного аналізу драматичного твору ми враховуємо такі складники, як знак і знакова система, її сталість та вид, а також співвідношення між різними знаковими системами.

Існує три основні етапи такого аналізу:

- 1) виокремлення окремих знаків у творі, їх аналіз та потрактування;
- 2) аналіз взаємодії окремого знака чи системи знаків із загальною сюжетною лінією твору;
- 3) аналіз декількох знакових систем із сюжетною динамікою твору [8].

Спочатку драматургічний текст сприймають як систему, що містить початкові та підсистеми, потім виокремлюють вихідні елементи кожної системи, а далі розглядають їхню взаємодію в процесі розвитку сюжету. Знаки поділяють на закладені автором та спонтанні, тобто такі, які знаходить читач відповідно до власного світобачення. Аналізуючи мовний портрет персонажа п'єси, слід враховувати знакові функції одягу, жестів, міміки, кольорів та висловлювань [5].

Персонаж сам собою постає як знакова система, серед критеріїв вивчення якої є: освіта, соціальне походження, соціальний статус [8]. Часто персонажами творів драматургів-сюрреалістів є декласовані елементи, особистості, які з тих чи тих причин не досягли успіху в соціумі, зневірені у своїх можливостях та в схильності до них долі люди. Вони не бачать майбутнього, жалкують за минулим і несуть важкий тягар життя в теперішньому.

Семіотика потрактовує текст як смислову структуру, яка складається зі знаків. Він є одночасно і феноменом реальної дійсності, і способом її відображення за допомогою елементів системи мови. Також текст можна визначити як певну форму існування культури, продукт певної історичної епохи та відображення психічного життя індивіда [7]. Тексти драматичних творів французьких сюрреалістів демонструють фрустрацію соціуму в міжвоєнний період, позначений загальною руйнацією та занепадом основних принципів моралі.

Російський науковець М. Я. Димарський, характеризуючи текст, зазначає, що він багатозначний, його сприйняття довільне, і основною його функцією є концептуалізація інформації [2, с. 11]. Оскільки драматургічний текст має плани вираження й змісту, об'єднуючи в собі мовну сутність та мовленнєві властивості, він набуває рис семіотичного мовленнєвого акту, що розрахований на сприйняття, унаслідок сумісної комунікативної діяльності автора й адресата. Він є не лінійною єдністю мовних елементів, а складним ієрархізованим репрезентантом певного нелінійного смислового цілого [4].

Конотативний зміст завжди має план вираження, зазвичай сформований завдяки глибинним семантичним відношенням між мовними одиницями в просторі драматургічного тексту сюрреалізму. Граматичні та лексико-граматичні категорії, які усвідомлюються в комунікативному акті, яким є драматургічний текст, утворюють імпліцитні смисли. Завдяки здатності людської психіки до співвідношення матеріальної репрезентації дійсності з її ідеальним аналогом відбувається розпізнання ідеального змісту «крізь знак» [1].

На відміну від змісту, що моделює певний фрагмент дійсності, вирізняється зміст як ментальне утворення спільності мовних засобів, що становлять драматургічний текст у п'єсах французьких драматургів-сюрреалістів Ж. Жироду і Ж. Ануя [7, с. 107].

Змістова структура тексту сюрреалістичної п'єси залежить від його поверхневої структури, оскільки ґрунтується безпосередньо на видимій його формі. Вона являє собою систему концептуально забарвлених смислів, які в процесі функціонування драматургічного тексту вибудовуються в ієрархію. Семіозис тексту театральної п'єси як співвідношення реальної дійсності з віртуальністю драматургічного тексту визначається значною мірою мовною особистістю його автора.

Проводячи аналіз зовнішньої композиції (тобто графічної форми) тексту п'єси, слід поєднувати його з лінгвосеміотичним та лінгвоестетичним аналізом драматичного твору в цілому, його змісту, графічної форми та структури. На думку відомого семіолога У. Еко, автор може навмисне наповнювати текст твору «формами організованого безладу», таким чином збільшуючи його властивості передавання інформації [10].

Прикладом цього може слугувати уривок із п'єси «*Électre*» Ж. Жироду. Слова і фрази, якими послуговуються персонажі, стосуються теми «дару» – «*don*». Електра використовує семантичні похідні від цих понять – «*cadeau*» – «подарунок» і «*donner*» – «дарувати». Її репліки перегукуються з репліками Егіста:

Électre:

– *Ce matin, à l'heure où l'on vous donnait Argos* [J. G., с. 7].

– *C'était le même don* [J. G., с. 25].

Egisthe:

– *Merci pour ce don que vous m'avez fait [...] à la seconde où...*

– *Ce don était de valeur égale* [J. G., с. 120].

Сюрреалістичні п'єси характеризує подекуди розірвана хаотична організація, де основну сюжетну лінію прослідкувати складно. Під час сприйняття тексту сюрреалістичних п'єс французьких авторів читач декодує не лише його денотативний зріз, а й створений автором конотативний рівень, що може складатися з імплікацій позамовної природи, до яких належать фізичні та емоційні порухи персонажів.

Наприклад, у 12 сцені I акту драми «*Électre*» Ж. Жироду Евменіди носять «маски», як зазначено в ремарках. Це відкрите покликання на те, як актори грали п'єси в давнину: із закритим маскою обличчям. Носіння маски відтак експліцитно повертає читача до поняття рольової гри, карнавалу. Магічна не-реальність, яка проникає в п'єсу, слугує тій самій меті.

Найбільш наочною ілюстрацією методу театру в театрі є повторення в послідовних сценах Евменідами діалогу Ореста і Клітемнестри в 11 та 12 сценах I акту. Сцена 11 починається так:

Clytemnestre: – *Ainsi c'est toi, Oreste ?*

Oreste: – *Oui, mère, c'est moi* [J. G., с. 69].

У 12 сцені відбувається такий діалог:

Première Euménide: – *Ainsi, c'est toi Oreste ?*

Deuxième Euménide: – *Oui, mère, c'est moi* [J. G., с. 72].

Проте цим не обмежується їхній діалог – далі Евменіди у своїх словах виказують приховані мотиви матері і сина: «*Tu viens pour me tuer, pour tuer Égisthe ?*»

Звертаючись до методів аналізу драматургічних текстів авторів-сюрреалістів, зазначимо, що текст як автономна позаісторична сутність зазнає впливу структурно-семіотичного підходу, у якому лінгвістична наука досягла значного успіху. Тріада автор-текст-мова породжує уявлення про художньо-мовну картину світу [6]. Російська дослідниця лінгвістики тексту О. Г. Ревзіна описує чотири основні підходи під час аналізу драматургічних текстів французьких авторів першої половини ХХ століття, серед яких іманентний аналіз, що являє собою дослідження текстів п'єс як «естетично цінного об'єкта» через мову; лінгвостилістичний аналіз, метою якого є дослідження закономірностей побудови драматургічного тексту як мовного феномену. У процесі цього текст п'єси членований на складові одиниці, що їх аналізують у подальшому. Інтертекстуальний аналіз також набуває значного поширення в сучасних мовних дослідженнях. У ході такого дослідження звертають увагу на механізм внутрішньотекстового семіозису, що полягає в пошуку основного означального для поступального руху тексту п'єси. Останнім виокремлюють світопороджувальний аналіз, під час якого знаходять зв'язок знаків та їхніх референтів у тексті драматичних творів, оскільки вважається, що будь-якому драматургічному тексту притаманні уявні

«референти». Інакше можна назвати цей тип текстуального аналізу «реконструкцією світу за текстом» [там само].

Драматургічні діалоги у творах французького сюрреалізму побудовані виключно на прямому мовленні персонажів. Перша особа мовця представлена експліцитно у формі «я»; основною функцією такої побудови тексту п'єси є характеристика дійових осіб та створення їхнього мовленнєвого портрета. Граматичні, синтаксичні та лексичні ознаки мовлення розкривають внутрішній світ суб'єкта мовлення. Характерним є спрямування на свідомість персонажа без зміни суб'єкта мовлення. Водночас пряма мова героїв як єдина мовна структура, з якої складаються драматургічні тексти, виконує функції авторського монологічного слова в дещо модифікованому вигляді.

Персонажі «Антигони» Ж. Ануя приречені на самотність. Антигона неоправно самотня. Із перших слів п'єси Пролог сповіщає, що вона буде «*se dresser seule en face du monde*» – протиставляти себе світу. Самотність як стан свідомості властива більшості персонажів сюрреалістичних драматичних творів французьких авторів першої половини ХХ століття, що широко відображено в їхньому мовленні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У системі персонажів драматичних творів обраних авторів кожен окремий герой виступає стосовно інших із позиції «оточення», надаючи можливість реконструювати їхні образи з тексту п'єси. Символічність у драматичних творах обраних нами авторів є «суміжною структурою», де негативні риси дійових осіб за певних обставин постають як позитивні, таким чином вирізняючи їх з-поміж інших та надаючи нову інформацію для подальших лінгвістичних наукових пошуків. Аналіз теоретичних джерел та дослідження текстових фрагментів п'єс Ж. Ануя «Antigone» та Ж. Жироду «Électre» передбачає продовження наукової розвідки у сфері лінгвoseміотики драматургічних текстів французького сюрреалізму.

Список використаної літератури

1. Босова Л. М. Соотношение семантических и смысловых полей качественных прилагательных: психолингвистический аспект : автореф. дисс... д-ра филол. наук // Л. М. Босова. – Барнаул, 1998. – 46 с.
2. Дымарский М. Я. Проблемы русского текстообразования: сверхфразовый уровень организации художественного текста : дисс.... д-ра филол. наук / М. Я. Дымарский. – СПб., 1999 – 479 с.
3. Метц К. Воображаемое означающее. Психоанализ и кино // Кристиан Метц // СПб. : Европейский университет в Санкт-Петербурге, 2013. – 334 с.
4. Москальчук Г. Г. Структурная организация как аспект общей теории текста // Г. Г. Москальчук // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2006. – № 1. – Т. 1. Гуманитарные науки. – С. 78.
5. Потебня А. А. Из лекций по теории словесности / А. А. Потебня // Эстетика и поэтика. – М. : Искусство, 1976. – С. 496–497.
6. Ревзина О. Г. Методы анализа художественного текста // О. Г. Ревзина. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://danefae.org/lib/ogrevzina/metody.htm>
7. Садченко В. Т. Текст как объект лингвистической семиотики / В. Т. Садченко // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. – 2009. – № 5 (143). – Вып. 29. – С. 104–111.
8. Таратухина Ю. В. Семиотический подход к анализу текста художественного произведения // Ю. В. Таратухина. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gosha-r.narod.ru/Articles/Tatatukhina.htm>
9. Тодоров Цв. Поэтика / Цв. Тодоров // Структурализм: «за» и «против». – М. : Прогресс, 1975. – С. 37–78.
10. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / У. Эко. – Пер. с ит. В. Г. Резник и А. Г. Погоняйло. – СПб. : Симпозиум, 2006. – 544 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

Anouilh J., Antigone // J. Anouilh. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.montgomeryschoolsmd.org/uploadedFiles/schools/rmhs/departments/forlang/Antigone_texte.pdf

Одержано редакцією 30.01.14
Прийнято до публікації 24.02.14

И. А. Любарец

Лингвосемиотическое исследование драматургических текстов французского сюрреализма (на материале пьес Ж. Ануя «Antigone» и Ж. Жироду «Électre»)

В статье рассматриваются аспекты лингвосемиотического исследования французских драматических произведений первой половины XX века. Выполнен анализ трудов известных ученых в области семиотики текста, а также произведений, предназначенных для театральных постановок. Приводятся важные теоретические основы исследования речи действующих лиц сюрреалистических пьес. В частности, различаются понятия означаемого в лексике реплик персонажей, объясняется значение «театрального вымысла» в их речи, при помощи речи действующие лица сравниваются с самостоятельными знаковыми системами, а также приводятся некоторые примеры проанализированных в соответствии с определенными методами отрывки произведений избранных авторов. При анализе определяются указания на создание авторами при помощи речи персонажей свойственного их характерам «воображаемого мира», жизнь в котором они совмещают с реальностью. Языковые знаки, которые благодаря этому приобретают двойное значение, анализируются разносторонне. Рассматриваются основные языковые символы, которые свойственны французским драматургическим текстам избранного периода. Акцентируется внимание на системности драматургических текстов и иерархичности знаков, содержащихся в них. В конце сделаны выводы по поводу полученных результатов.

Ключевые слова: языковой знак, речь персонажей, знаковая система, театральный вымысел, драматургический текст.

I. A. Liubarets

**Linguosemiotic study of the dramatic texts of French surrealism
(based on the plays «Antigone» of J. Anouilh**

The article dwells upon the aspects of a linguosemiotic study of the French dramatic works of the first half of XXth century. The works of famous scientists in text semiology as well as the works intended to be played at the stage are analyzed. An important theoretical basis for the research in the field of characters' speech in the plays. More concrete, the notion of the signifier in the lexics of the cues is distinguished, the «theatrical invention» in the characters' speech is explained, by means of their speech the characters are compared to independent systems of signs, some examples of the analyzed extracts from the plays of the chosen authors are also given. During the analysis the signs of creation by the authors in the characters' speech the «imaginary world» appropriate to their personality, in which they live in the same time with the reality. The language signs, that take double sense in this process, are analyzed from different points of view. The most important symbols are shown as the characteristic feature for the French dramatic texts of the chosen period. Special attention is given to the systematicness of the dramatic texts and of the symbols they include. At the end the conclusion is made about the results of the research.

Key words: language sign, character's language, sign system, theatrical fiction, dramatic text.

УДК 811.161.2'42

Ю. А. Падар

**ОЦІНКА В СПОГАДАХ І ЩОДЕННИКАХ
(на матеріалі текстів Є. Чикаленка)**

Стаття присвячена проблемам жанрової різноманітності мемуарної прози в аспекті вираження оцінки описуваних автором явищ, подій і постатей у різних мемуарних жанрах. Доведено, що в таких жанрах мемуарної літератури як щоденники та спогади вона (оцінка) залежить від способу репрезентації категорію часу: у спогадах оцінка динамічна, актуалізована подіями сьогодення, як правило, деталізована, обґрунтована та логічно вмотивована, що